

LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjimas 1944–1959 m.

Straipsnio tikslas – remiantis išlikusiais archyviniais dokumentais ir politinių kalinių atsiminimais išnagrinėti LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjimo istoriją: nustatyti jo reikšmę sovietinėje kalėjimų sistemoje, ištirti kalinimo sąlygas ir kalėjimo režimo ypatybes, išanalizuoti Tardymo skyriaus darbo metodus, atskleisti mirties nuosprendžių vykdymo šiame vidaus kalėjime peripetijas.

ĮVADAS

1944 m. vasarą sovietams reokupavus Lietuvą, veiklą atnaujino pačiame Vilniaus centre įsikūręs sovietinio saugumo vidaus kalėjimas. 1940–1941 m. tame pačiame pastate veikė NKVD-NKGB Vilniaus valdyba, 1941–1944 m. – gestapas ir vokiečių saugumo tarnyba, o 1944 m. rudenį įsikūrė LSSR valstybės saugumo liaudies komisariatas – NKGB (1946 m. pervadintas į Valstybės saugumo ministeriją (MGB), o 1954 m. – į Valstybės saugumo komitetą (KGB)). Pastato rūsyje įkurtas pats svarbiausias Lietuvos SSR čekistinis kalėjimas – vieta, kur buvo kalinami, kankinami ir žudomi sovietų valdžios priešai.

Čia buvo kalinama ir kankinama didelė dalis laisvės kovotojų, tarp jų ir tokie partizanų vadai kaip Jonas Semaška-Liepa, Jonas Žemaitis-Vytautas, o Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Ginkluotųjų pajėgų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas 1957 m.

šiam kalėjime buvo sušaudytas. Sovietinio saugumo vidaus kalėjime buvo kalinami ir lenkų pogrindžio dalyviai, neginkluotųjų antisovietinio pasipriešinimo organizacijų nariai, kiti piliečiai, įtariamai veikę prieš sovietų valdžią. Taip pat šiame kalėjime laikyti asmenys, kolaboravę su naciais, dalyvavę vykdant nusikaltimus žmogiškumui. Apibendrinant galima pasakyti, kad čia kalėjo visi tie, kurių vienokią ar kitokią esamą ar tariamą veiklą buvo galima apibūdinti 1940 m. LSSR baudžiamojo kodekso 58-uoju straipsniu – „kontrevoliucine veikla“.

Tai, kad ilgus pokario dešimtmečius pačioje sostinės širdyje buvo kankinami ir žudomi sovietinio režimo priešai, verčia išsamiai išnagrinėti šio kalėjimo istoriją. Tai galima padaryti apibrėžiant šios kalinimo įstaigos vietą bendroje sovietinių kalėjimų hierarchijoje, atskleidžiant kalinimo sąlygų ypatumus, nagrinėjant kalinių atsiminimuose atsispindinčius tardytojų darbo metodus ir ištiriant mirties bausmės vykdymo LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjime procedūrą.

LSSR KGB tardymo izoliatoriaus istoriją 1959–1991 m. yra išnagrinėjęs Mindaugas Žiūkas¹. Taigi susidaro paradoksali padėtis – yra ištirta šios kalinimo vietos istorija laikotarpiu, kai sovietų režimas, palyginti su pokario metais, jau buvo gerokai sušvelnėjęs. Vertas dėmesio Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės straipsnis, kuriame, aprašant čekistų savivalę, nušviečiamos vyravusios

kalinimo sąlygos, tardytojų taikyti kankinimai ir t. t.² Kaip išsamus istorinis tyrimas, atskleidžiantis mirties bausmės vykdymo peripetijas pirmaisiais pokario metais (1944–1947 m.) ir trumpai nušviečiantis šio vidaus kalėjimo istoriją, itin vertinga yra Severino Vaitiekaus monografija³. LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjimo temą savo darbuose fragmentiškai nagrinėjo Arvydas Anušauskas⁴.

Didžiausią su nagrinėjama tema susijusių archyvinių šaltinių dalį sudaro Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomo LSSR KGB tardymo izoliatoriaus fondo (K-17) dokumentai. Tarp jų – kalėjimo patikrinimo aktai, informacija apie tikrinant nustatytų trūkumų šalinimą ir vadinamieji kalėjimo pasai – informacija apie kalinimo įstaigos būklę, režimo ypatybes ir kt. Esminė šio dokumentų fondo problema – tai, kad dalis dokumentacijos yra sunaikinta ir išliko tik 1946–1951 m. vidaus kalėjimo dokumentai. Išlikę 1952–1959 m. laikotarpio dokumentai – kalinių vedžiojimo į Tardymo skyrių registracijos žurnalai – mažai naudingas šaltinis.

Didelė dalis politinių kalinių, kalėjusių LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjime, atsiminimų buvo skelbiami leidinyje „Laisvės kovų archyvas“. Be jų, straipsnyje remiamasi 1944 ir 1953 m. LSSR vidaus kalėjime kalinto Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio dalyvio Vinco Selioko⁵, Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) nario Leono Vilučio (kalintas 1945 m.)⁶, Lietuvos tautinės tarybos nario Viktoro Ašmensko (1946 m.)⁷, partizano Dominyko Jėčio-Ąžuolio sūnaus Algirdo (1947 m.)⁸, partizanų ryšininkės Elenos Juciūtės (1949 m.)⁹, kelių Vieningosios darbo sąjungos (toliau – VDS) narių¹⁰, Laisvojo Lietuvos jaunimo tautinio susivienijimo (toliau – LLJTS) narių Vlodo Pupšio¹¹ ir Eugenijaus Rimvydo Stanciko¹², partizano Broniaus Kemeklio (visi 1952 m.)¹³ ir orga-

nizacijos „Lietuvos patriotas“ nario Edvardo Buroko (1953 m.) atsiminimais¹⁴. Kadangi šie atsiminimai buvo rašomi praėjus nemažam laiko tarpui, tikėtini juose esantys tam tikri netikslumai šalinami lyginant atskirų autorių pasisakymus ir gretinant juos su išlikusiais kalėjimo veiklos dokumentais, – tai padeda susidaryti daugiau ar mažiau išsamų LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjimo vaizdinį.

KALINIMO SĄLYGOS IR REŽIMO YPATYBĖS

Kalėjimo dydis. Pokario metais LSSR vidaus kalėjimą sudarė trys korpusai, išsidėstę palei Aukų, Gedimino ir Vasario 16-osios gatves. Kalėjime buvo 58 kameros, kurių bendrasis naudotinas plotas – 882,85 m². Remiantis sovietiniuose kalėjimuose nusistovėjusia norma vienam kaliniui skirti 2,5 m² ploto, kalėjime buvo galima laikyti 346 kalinius. Bet ne visas patalpas buvo galima skirti kalinių laikymui, reikėjo ir įvairių specialių patalpų (dušai, daiktų ir produktų sandėliai), taigi apsiribota 51 kamera ir 300 kalinių norma²⁵. Tiesa, abejotina, ar užsibrėžtų normų buvo laikomasi, nes dar 1946 m. balandį kalėjime buvo 451 kalinys, taigi vietoj nustatytų 2,5 m² vienam kaliniui teko tik 1,66 m² kalėjimo ploto²⁶. Pagal užsibrėžtas normas daugumoje kamerų turėjo būti laikoma po 4–6 kalinius, nors būta ir gerokai didesnių kamerų, kuriose numatyta laikyti net po 20 kalinių²⁷. V. Ašmenskas, vidaus kalėjime kalėjęs 1946 m., buvo laikomas 36-ojoje kameroje kartu su dar aštuoniais kaliniais²⁸, nors pagal kalėjimo normas joje galėjo būti laikomi tik šeši asmenys²⁹. Šis pavyzdys leistų spręsti, kad kalinimo normų nebuvo laikomasi. V. Seliokas atsimena apskritai neįtikėtiną atvejį, kai 1944 m. vienoje kameroje buvo net 33 kaliniai³⁰.

Kalinių skaičius. Aukščiausiu atskaitos tašku galima laikyti jau minėtą skaičių – 1946 m. balandį kalėjime buvo 451 kalinys. Vėliau šis skaičius mažėjo, tiesa, pasitaikydavo ir nedidelių kalinių skaičiaus svyravimų. Štai 1947 m. kovą buvo 276³¹, 1948 m. sausį – 231³², 1949 m. sausį – 146³³, 1950 m. liepą – 204 kaliniai³⁴. Vėlesnių metų duomenų nerasta, bet iš esamų galima spręsti, kad ilgainiui kalėjime nusistovėjo toks kalinių skaičius, kuris daugiau ar mažiau atitiko nustatytas kalinimo normas (prisimenant, kad šeštojo dešimtmečio pradžioje kalėjimo norma buvo sumažinta iki 200 kalinių). Absoliučią kalinių daugumą – apie 70 proc. – sudarė tardomieji. Kita dalis – asmenys, kurių tardymo terminas pasibaigęs, taip pat jau nuteisti kaliniai (įdomu, kad LSSR vidaus kalėjime buvo laikomos kelios dešimtys už buitinius nusikaltimus nuteistų asmenų, kurie ten dirbo įvairius ūkio darbus), tarp jų ir tie, kuriuos naudodavo operatyviais sumetimais – kaip kamerų agentus³⁵.

Kameros. Kalinimo normų nesilaikymo atvejai buvo ne vienintelė problema, su kuria susidūrė į LSSR vidaus kalėjimą patekę asmenys. Lovomis ir gultais apsirūpinta tik 1947 m. rudenį³⁶. Iki tol teko miegoti ant medinių grindų³⁷. Nebuvo čiužinių ar bent kokių apklotų – kaliniams teko apsikloti viršutiniais drabužiais. Maža to, kartu su sveikaisiais kameroje buvo laikomi ir sergantys, pvz., bendrojoje kameroje laikytas sifiliu sergantis kalinys³⁸. V. Selioakas atsimena, kad jo susirgusio (ilgą laiką karščiavo) niekam iš kalėjimo personalo nekilo mintis paguldyti į ligoninę. Sunkus ligonis buvo laikomas kameroje kartu su kitais ir išgijo tik per kelias savaites³⁹ – tokia istorija rodo atmestinių čekistų požiūrį: jeigu liga būtų buvusi užkrečiamoji, kalėjime galėjo kilti epidemija. Kiekvienoje kameroje stovintys mediniai kubilai (va-

dinamosios *parašos*), kurie atliko tualetu funkciją, padėties, savaime suprantama, tikrai negerino.

Kaliniai atsimena, kad vėliau sąlygos kameroje pasitaisė – atsirado gultai, lovos, buvo išduodami čiužiniai ir net patalynė. 1949 m. LSSR MGB vidaus kalėjime kalinta partizanų ryšininkė E. Juciūtė atsimena, kad kameroje buvo suolas ir geležinė lova, o joje – čiužinys, pagalvė ir antklodė, šalta nebuvo⁴⁰. Apie panašias sąlygas kalba ir kiti penktojo dešimtmečio pabaigoje–šeštojo dešimtmečio pradžioje kalinti asmenys⁴¹. Tikėtina, kad ir vėliau padėtis kameroje nėjo blogyn. Buities sąlygų gerėjimas sietinas su keliais dalykais: 1) sumažėjusiu kalinių skaičiumi; 2) galiausiai įrengtais gultais ir lovomis; 3) po Josifo Stalino mirties ilgainiui sušvelnėjusiu politiniu režimu.

Kalėjimo apsauga. Pirmaisiais pokario metais išorine vidaus kalėjimo apsauga rūpinosi MVD kareiviai, išstatyti penkiuose postuose: trys – gatvėse palei kalėjimo korpusus, o du – vidiniuose pastato kiemuose⁴². 1947 m. išorinė sargyba perduota MGB pulko kariams⁴³. Vidinė apsauga rūpinosi MGB sargybiniai – buvo šeši sargybos postai, išdėstyti kalėjimo viduje. Kalėjimo vadovybei atrodė, kad to negana, todėl ji prašė skirti etatų dar trims postams: prie karcerių, prie vidinio kiemo ir prie išorinių vartų⁴⁴. 1947 m. naujieji postai buvo įkurti, tik ne visai ten, kur pageidavo kalėjimo vadovai: vienas – prie išėjimo, du – pasivaikščiojimo kiemeluose⁴⁵. Sargybinių skaičius svyravo nuo 36 (1946 m.)⁴⁶ iki 68 (1950 m.)⁴⁷. Iki 1949 m. kovo mėn. kalėjimo sargyba dirbo trimis, o vėliau – keturiomis pamainomis. Kiekviena pamaina turėjo atsakingą pareigūną – pamainos viršininką (budintį kalėjimo viršininko padėjėją). Tvarką palaikyti padėdavo vadinamieji korpusiniai – korpusų vyresnieji. Du sargybiniai atliko specialią funkciją – vedžiojo kalinius į Tardymo sky-

rių, kiti du – lydėdavo į pasivaikščiojimo kiemelius⁴⁸.

Vidaus kalėjimo dokumentuose išlikę iškalbingų duomenų, nušviečiančių kalėjimo sargybinių gyvenimo peripetijas. Nors kalėjimo personalas būdavo auklėjamas per vadinamąsias politines valandėles, pasitaikydavo atsinaus požiūrio į pareigas atvejų: viename iš kalėjimo patikrinimo aktų rašoma apie užmigimą poste, vėlavimąsi ir net tinkamai neuždarytą kamerą. Pasitaikė ir konfliktų: sargybinė (!) Aronova kalėjimo viršininko padėjėjas Borisą Belonosovą, Jevtejevą ir korpusinį Grecovą išvadino liaudies priešais (vėliau ši pareigūnė buvo atleista iš darbo). Neblaivus kalėjimo viršininkas Ivanas Dorošenka, 1947 m. vasario 27 d. tikrindamas postus, necenzūriniais žodžiais apšaukė sargybinių Lagutiną⁴⁹. Viršininko nepasitenkinimas suprantamas – praeitą naktį kalėjime buvo vykdoma egzekucija, I. Dorošenka neabejotinai joje dalyvavo, o gal net ir pats šaudė. Nusikalto I. Dorošenka ir kitaip – kalėjime laikytus ir ūkio darbus dirbusius vadinamuosius buitinius panaudojo už kalėjimo ribų: kaliniai remontavo viršininko ir jo pavaduotojo butus⁵⁰.

Materialinę eilinių sargybinių padėtį iliustruoja toks pavyzdys: sargybinis Gorbunovas, neturėdamas kur gyventi, po darbo likdavo nakvoti kalėjimo raudonajame kampelyje. O kadangi neturėjo maisto, sugebėjo nuo kalinių nuvogti pusketvirto kilogramo duonos⁵¹. Tikėtina, kad dėl prastos materialinės padėties kai kurie sargybiniai verždavosi atlikti naujiems kaliniams asmeninės kratos – buvo tikėtina, kad pavyks ką nors pavogti iš „liaudies priešų“.

Vidaus kalėjimo kaliniai sargybinius atsimena nevienareikšmiškai. E. R. Stancikas rašo, kad sargybinis – veikiausiai savo iniciatyva – įmetęs jam į kamerą „Tiesos“ laikraščio numerį⁵². Su sargybiniu ir korpusiniu susimušęs ir už tai pas kalėjimo viršininką

atvestas E. Burokas prisimena, kad šis jį tik pabaręs, liepęs nuvesti į kamerą ir... atnešti maisto, – taip ir buvę padaryta⁵³. V. Pupšys atsimena du labai skirtingus sargybinius: vieną jauną ir priekabų, linkusį kalinius apkumščiuoti, kitą ramų, netgi užjaučiantį, „nepastebėdavusį“ dieną miegančių kalinių (už miegojimą dieną – nuo 6 val. ryto iki 22 val. vakaro – buvo galima atsidurti karceryje)⁵⁴. Tai 1952–1953 m. pavyzdžiai – tikėtina, kad tuo metu kalėjimo personalas jau prisibijodavo savivaliauti. N. Gaškaitė-Zemaitienė aprašo 1950 m. atvejį, kai kalėjimo viršininkas karceryje stipriai sušaldė vieną kalinę, o į kalėjimo gydytojos priekaištus atsakė, kad „jai taip ir reikia“⁵⁵. Ankstesniais pokario metais tokių epizodų galėjo būti ir daugiau. Tiesa, atrodo, jog čekistų vadovybė nebuvo suinteresuota, kad vidaus kalėjime suvešėtų savivalė ir sadizmas, – apie tai liudija faktas, kad tarp kalėjimo sargybinių čekistai turėjo suformavę savo agentūrinį tinklą: 1947 m. rugsėjį kalėjime dirbo 48 žmonės, iš jų 7 buvo informatoriai. Vienas jų, slapyvardžiu Dolmatovas, buvo itin aktyvus – per devynis mėnesius pateikė 23 agentūrinius pranešimus, kurie visi pasirodė verti dėmesio⁵⁶. Žinoma, agentūrinis tinklas buvo sukurtas ne vien tam, kad apgintų kalinius nuo sargybos savivalės, bet ir siekiant apsisaugoti nuo pernelyg gerų kalinių ir sargybinių santykių.

Kalinių maitinimas. Kaip rodo kalėjimo dokumentai, per dieną kaliniai turėjo gauti dvi porcijas karšto maisto⁵⁷. Ši norma įsitvirtino tik penktojo dešimtmečio pabaigoje. Pirmųjų pokario metų kaliniai atsimena tegaudavę šiltos sriubos ir košės⁵⁸. E. Juciūtė sakosi kasdien gaudavusi apie 650 g duonos, pietums būdavo žuvienė ir kruopų košė, o vakarienei – arba sriuba, arba košė⁵⁹. Šeštojo dešimtmečio pradžios kaliniai atsimena, jog, be duonos, kalėjimo racione pasitaikydavo bulvių, kitų daržovių⁶⁰.

Kartais kalinių maisto racioną papildydavo iš namų atsiųsti siuntiniai, žinoma, jei buvo kam siųsti ir ką įdėti. E. Juciūtė atsimena, kad maisto siunta iš namų jai buvusi atnešta supjaustyta į smulkius gabalėlius – sargybiniai tikrino, ar nemėginama perduoti ko nors draudžiamo⁶¹. Pirmaisiais pokario metais siuntos buvo pjaustomos ne tik tam – dalį maisto pasisavindavo sargybiniai⁶². Kartais tardytojai manipuliuodavo teise gauti artimųjų siuntinių – atsisakęs bendradarbiauti kalinys galėdavo prarasti teisę gauti iš namų paramą⁶³. Šeštojo dešimtmečio pradžioje įsitvirtino tvarka, kad siuntinių kalinys galėjo gauti tik pasibaigus tardymui⁶⁴.

Režimas. Jau pirmaisiais pokario metais vidaus kalėjime nusistovėjo griežtas režimas. Nuo 6 val. ryto iki 22 val. vakaro galiojo dienos režimas – tuo metu kaliniams būdavo draudžiama miegoti. Rytą ir vakare du sargybinio lydimi kaliniai išnešdavo *parašą*. Kartą per dieną – pasivaikščiojimas: iš kameros vyrai būdavo vedami į vidinį kalėjimo kiemą, uždaromi į vieną iš pasivaikščiojimo kiemelių ir ten 10–20 min. galėdavo pakvėpuoti grynu oru⁶⁵. Kalėjimo personalui šie pasivaikščiojimai turėjo ir pragmatinę prasmę – ištuštėjusiose kamerose būdavo galima atlikti kratą. 22 val. kaliniams būdavo leidžiama eiti miegoti, bet nedažnam tai pasisekdavo, nes vos atėjus miego metui sargybiniai pradėdavo vedžioti kalinius į Tardymo skyrių.

Kas dešimt dienų kaliniai būdavo vedami į pirtį praustis⁶⁶. Kartais sargybiniai leisdavo kaliniams pasišvarinti – atnešdavo skudurą ir vandens kameros grindims išsiplauti⁶⁷. Nieko keista, kad tokiomis higienos sąlygomis kamerose pradėdavo veistis parazitai – blusos, utėlės, blakės ir t. t. Kaliniai atsimena, kad kartais kameras lankydavo gydytoja⁶⁸.

Ką kaliniai veikdavo dienomis? Nemažą dalį laiko jie tiesiog šnekėdavosi tarpusavyje, suprantama, jei kameros draugai būdavo

kalbūs. Iš kalinių atsiminimų išplaukia ir kiti jų kalėjimo kasdienybės vaizdai: žaidimas iš duonos nulipdytais šachmatais⁶⁹, rūkymas⁷⁰ ir „kalėjimo telegrafas“, t. y. bandymas per sieną Morzės abėcėle perduoti žinutę į gretimą kamerą⁷¹. Šeštojo dešimtmečio pradžioje kalėjime pradėjo veikti biblioteka – knygų kaliniams išduodavo kas savaitę⁷². Visas kalėjimo bibliotekoje esančias knygas Glavlitas buvo pripažinęs tinkamomis⁷³ – ko gero, jos buvo ne pačios įdomiausios.

Karceris. Už esamus ar tariamus kalėjimo drausmės pažeidimus kaliniai galėjo atsidurti karceryje. Kaip rodo dokumentai, tiek 1947 m.⁷⁴, tiek 1950 m.⁷⁵ kalėjime buvo du karceriai. Stasys Katauskas (kalėjo 1945 m.) atsimena karceryje vienais apatiniais drabužiais ant betoninių grindų buvęs laikomas septynias paras⁷⁶. A. Jėčys (1947 m.) rašo dvi paras išbuvęs betoninėje duobėje, kur buvę labai šalta⁷⁷. Jonas Ožeraitis (1948 m.) mena, kad karceris buvęs labai drėgnas – per sienas ir lubas iš visų pusių sunkęsis vanduo⁷⁸. Išsamų liudijimą pateikia Algirdas Statkevičius (1951 m.) – jis ir jo kameros draugas buvo uždaryti į šalia esančius atskirus karcerius, kur išrengti praleido penkias paras. Karceryje buvo labai šalta ir drėgna. Naktį ant šlapių betoninių grindų įmesdavo metalinius vartelius – ant jų gulėti buvo dar šalčiau. Per parą teduodavo puoduką vandens ir 50 g duonos. Maža to – į karcerį kasdien užeidavo vienas čekistų ir kalinį žiauriai mušdavo. Po penkių parų leisgyviai kaliniai buvo grąžinti į kamerą⁷⁹. Kartu su E. R. Stanciku vienoje kameroje laikytas partizanas Beržas pasakojo apie karcerį kaip apie vietą, kur iki kelių stovima šaltame vandenyje ir nėra net kur atsistėti⁸⁰. Patys tardytojai MGB vidaus kalėjimo karcerius apibūdino kaip patalpą, kur „galima galą gauti“⁸¹. Po J. Stalino mirties tuometinis SSRS vidaus reikalų ministras Lavrentijus Berija uždraudė fizinį kankinimą – tikėtina, kad ir tokie drėgnieji karceriai

tada buvo panaikinti. Deja, nesant išlikusios šeštojo dešimtmečio vidurio KGB vidaus kalėjimo dokumentacijos, tai lieka tik prielaida. M. Žiūkas nustatė, kad bent jau devintajame dešimtmetyje KGB tardymo izoliatoriuje buvo likęs vienas karceris. Be to, 1974 m. buvo įrengta vadinamoji minkštoji kamera – „psichiškai nesveikiems“ sulaikytiesiems⁸².

Moterys kalėjime. Kalinės moterys vidaus kalėjime buvo laikomos atskirai nuo vyrų⁸³. Jų asmeninę kratą atlikdavo sargybinė moteris⁸⁴. Nėščių kalinių tardymas būdavo atidedamas, iki gimdymo jos būdavo perkliamos į Lukiškių kalėjimą⁸⁵. Pasitaikydavo moterų, kurios dėl kalėjime patirto smurto ir prievartos išprotėdavo. Nina Nausėdaitė atsimena epizodą, kai jos vienutėje buvo apgyvendinta iš proto išėjusi partizanų ryšininkė Onutė Trakimaitė⁸⁶. Lygiai kaip ir vyrus, moteris kalines bausdavo karceriu – Marija Žiliūtė atsimena net keliskart buvusi į jį uždaryta⁸⁷. Faktas, kad 1947 m. kalėjimo viršininko pavaduotoju dirbo nuolat drausmę pažeidinėjantis čekistas Krečetovas⁸⁸, kuris vėliau buvo perkeltas dirbti į Šiaulių MGB ir ten įkliuvo bandydamas išprievartauti suimtą merginą⁸⁹, verčia susimąstyti apie tuos tamsius čekistinio vidaus kalėjimo istorijos epizodus, kurių, ko gero, niekada nebus lemta atskleisti.

TARDYMO SKYRIAUS DARBO NIUANSAI

Tardymo trukmė. Be abejo, ji tiesiogiai priklausė nuo bylos sudėtingumo – kuo reikšmingesnes pareigas tam tikroje anti-sovietinėje organizacijoje asmuo ėjo, tuo ilgiau truko jo tardymas. Tiesa, net vidaus kalėjime formaliai turėjo būti laikomasi „socialistinio teisėtumo“ principų – tardymo laikui užsitęsęs, prokuroras patvirtindavo naują kvotos pabaigos terminą. Šiuo klau-

simu pirmaisiais pokario metais vidaus kalėjime tvyrojo visiška netvarka. 1946 m. balandį atlikus patikrinimą, nustatyta, jog tokių atvejų, kai tardymo terminas nepratęstas, o kaliniai vis tiek kalinami, yra net 133 (tuo metu kalėjime buvo 451 kalinys). Žinoma, pažeidimas pažeidimui nelygu, bet, pavyzdžiui, kalinys V. Dordaikas (suimtas 1944 m. lapkričio 23 d.), 1945 m. kovo 22 d. pasibaigus tardymo laikui, dar ilgiau kaip metus be jokio teisinio pagrindo išbuvo vidaus kalėjime. Per dvejus metus į apklausą jis buvo iškvieštas tik kartą⁹⁰. Vėliau tokios grubios savivalės nebepasitaikė – paprastai tardomieji vidaus kalėjime praleisdavo durtis mėnesius⁹¹. Būdavo ir sudėtingų bylų. Antai M. Žiliūtė, tardoma vienoje byloje su J. Žemaičiu-Vytautu, vidaus kalėjime išbuvo septynis mėnesius⁹². Su J. Žemaičiu-Vytautu susijusi gailėstingoji sesuo N. Nausėdaitė vienutėje laikyta ištisus metus⁹³. O ką jau kalbėti apie tokias svarbias asmenybes kaip J. Žemaitis-Vytautas (parvežtas iš Butyrkų kalėjimo, tardytas apie metus⁹⁴) ar A. Ramanauskas-Vanagas (apie metus).

Kai kuriais atvejais tardytojai nurodydavo kalinius kelias paras laikyti Tardymo skyriuje, nevedant jų į vidaus kalėjimą, – taip buvo tikimasi palaužti psichologiškai silpnesnius kalinius, dažniausiai jaunus vyrus ar moteris. VDS byloje kaltinamą Kazimierą Banį tardytojas kelias paras laikė kabinete. Negavus norimo rezultato, kalinys buvo nuvestas į vidaus kalėjimą⁹⁵. Tuo tarpu partizanų ryšininkę Birutę Tylaitę toks metodas palaužė – kelias paras išlaikyta tardytojo kabinete, ji prisipažino ir iškart buvo išvežta į Lukiškių kalėjimą⁹⁶.

Psichologiniai tardymo metodai. Sovietinio saugumo tardytojai per daugelį metų įvaldė įvairiausias tardymo būdus. Rafinuotesni tardytojai būdavo linkę bent iš pradžių pasitelkti įvairias psichologinio poveikio priemones, pavyzdžiui, įtikinti kalinį, kad

neverta spyriotis, nes visa kompromituojanti informacija tardymo organams jau žinoma, o užsispyrėliška laikysena gali jį atvesti tiesiai į šaudymo kamerą. Net keli kaliniai prisimena tardytojų bandymus išprovokuoti tardomuosius ir taip apsunkinti jų būklę. Antai 1945 m. tardytas LLA narys L. Vilutis atsiminė, kad tardytojas tyčia paliko ant stalo TT pistoletą, tiesa, netinkamą šaudyti⁹⁷. Jeigu tardomasis būtų bandęs ginklą panaudoti, šis epizodas neabejotinai būtų buvęs įtrauktas į kaltinimą kaip „teroristinis aktas“ (58-ojo straipsnio 8 paragrafas), o už tai laukė mirties bausmė. Beveik tokį pat epizodą prisiminė ir partizanas Bronius Kemeklis, tardytas 1952 m.⁹⁸

Dar vienas svarbus dalykas buvo tas, kad tardomiesiems dažnai ištisas paras neleisdavo normaliai išsimiegoti. Kalėjimo dienos režimas griežtai draudė miegoti, o naktį prasidėdavo tardymai. V. Seliokas atsimena, kad tardytojo kabinete jį laikydavo iki pat ryto, o tardytojas tuo metu skaitydavo laikraščius⁹⁹. Varginimą nemiga mini ir kiti kaliniai¹⁰⁰. Šiuo metodu buvo siekiama dviejų tikslų: arba tiesiog palaužti kalinį ir priversti jį išduoti reikiamą informaciją, arba, uždavinėjant įvairius sudėtingus klausimus, pabandyti kalinį priversti suklysti, paminėti informaciją, kurią tas nutylėjo per ankstesnį tardymą. Už suteiksimą informaciją tardomiesiems būdavo siūlomos įvairios privilegijos, pavyzdžiui, parašyti laišką į namus, gauti maisto daavinį¹⁰¹. Atsisakiusių bendradarbiauti laukė arba ilgas laikymas karceriuose, arba kankinimai.

Kankinimai. Fizinį tardymo metodų pasirinkimas buvo platus. Paprasčiausias ir, ko gero, labiausiai paplitęs – mušimas¹⁰². Kartais būdavo mušama guminėmis lazdomis¹⁰³. Pasitaikydavo, kad tardomasis būdavo verčiamas ilgai išbūti kokioje nors labai nepatogioje padėtyje: sėdėti kampe iškeltomis į viršų rankas ar ant bedugnės, tik su rėmais kėdės¹⁰⁴. Kai kuriems tardo-

miesiems teko nelaimė patirti itin įmantrių kankinimų. Partizanas Liudvikas Raudonis atsimena vadinamąjį „gulimą ant liniuotės“: „Tai – fanerinė lenta, prie kurios prisega per krūtinę ir šlaunis. Varžtais lenkia, lenkia ir klausia. Stuburas laužiamas aukštiekninkai. Iš pradžių labai skauda, paskui nieko. Stovi daktaras. Nustoja, kai ima tekėti ašaros su krauju. Taip tardė tris kartus su 3–4 dienų pertrauka. Ketvirtą kartą pakartoti daktaras neleido.“¹⁰⁵ Dar žinomas kankinimas ryškia prožektoriaus šviesa šviečiant tardomajam į akis¹⁰⁶. Kartais prie kalinio kojų pritvirtintais elektrodais būdavo leidžiama nestipri elektros srovė¹⁰⁷. Edvardas Burokas atsiminė, kaip jį, įvilktą į kažkokį brezentinį maišą, pririšo prie kušetės ir liejo vandenį – medžiagai traukiantis, kalinys jautė didelį skausmą¹⁰⁸. Pasitaikydavo, kad tardytojai persistengdavo, ir sužalotas kalinys atsidurdavo Lukiškių kalėjimo ligoninėje¹⁰⁹.

Vykstant vidaus kalėjimo patikrinimams kartais kaliniai dėl vaizdo būdavo paklausinėjami, ar jų nemuša. Sykį vienas kalinys komisijai pasiskundė, kad tardytojas jį muša. Komisija reagavo „labai atsakingai“ – kalinį dar kartą apklausė, o informaciją apie pažeidimą nusiuntė Tardymo skyriaus viršininkui¹¹⁰. Vargiai tikėtina, kad šis ėmėsi kokių nors veiksmų prieš savo pavaldinį, juk greičiausiai visi kankinimai skyriuje buvo vykdomi su viršininko žinia ir šiam patyliukais pritariant. Panašias komisijas atsimena ir kiti kaliniai¹¹¹.

Kaip minėta, po J. Stalino mirties L. Berija oficialiai uždraudė taikyti fizinio poveikio priemones. Kaip nuosekliai šio įsakymo buvo laikomasi, iliustruoja chrestomatinė A. Ramanausko-Vanago pirmojo tardymo LSSR KGB vidaus kalėjime 1956 m. spalį istorija – partizanų vadas buvo taip stipriai sumuštas (išbesta akis, sužaloti lytiniai organai), kad teko jį tučtuojau vežti į Lukiškių kalėjimo ligoninę. Beje, vėlesniu juo laiko-

tarpiu pasitaikydavo, kad sunkiai sergančius kalinius KGB tardytojai apklausdavo tiesiog Lukiškių kalėjimo ligoninėje. Kaip tik taip 1955 m. apklaustas sunkiai sergantis būsimasis Kovo 11-osios akto signataras Liudvikas Simutis. Kalinys, nekreipiant dėmesio į jo sveikatos būklę, buvo nuteistas sušaudyti¹¹².

Apibendrinant tardytojų veiklos metodus, galima daryti išvadą, kad čekistai pasirinkdavo, ką ir kaip tardyti. Neįgalaus (neturėjo rankos) LLJTS vadovo V. Pupšio tardytojai nekankino¹¹³, o eilinis tos pačios organizacijos narys E. R. Stancikas buvo ir kankinamas prožektoriaus šviesa, ir kratomas elektra¹¹⁴. Ko gero, žiauriausių kankinimų patyrė tie, kurių laukė aiškus nuosprendis – sušaudyti. E. R. Stancikas atsimena kartu kalėjusį partizaną Beržą, kuris iš kiekvienos apklausos grįždavo žiauriai sumuštas¹¹⁵. Baisybės, kurias tardomi patyrė būsimieji mirtininkai, nei apklausų protokoluose, nei atsiminimuose neužfiksuotos – jas galima tik nuspėti.

MIRTIES BAUSMĖS VYKDYMO VIDAUS KALĖJIME PERIPETIJOS

Mirties bausmės nuosprendžiai LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime buvo vykdomi 1944 m. rugsėjo 28–1947 m. balandžio 16 d.¹¹⁶ Mirties bausmės vykdymo pertrūkis 1947–1950 m. sietinas su 1947 m. gegužės 26 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku dėl mirties bausmės atšaukimo. 1950 m. sausį mirties bausmė vėl grąžinta į bausmių sistemą, o tų pačių metų spalio 4 d. LSSR MGB vidaus kalėjime buvo atnaujintas mirties bausmės vykdymas. Tokia padėtis tęsėsi iki 1952 m. liepos 11 d. Nuo tada visi mirtininkai iš Lietuvos SSR būdavo etapuojami į Maskvos Butyrkų kalėjimą – iki 1956 m. rugsėjo bausmės buvo vykdomos ten. 1956 m. rugsėjo 7 d. LSSR KGB vidaus

kalėjime vėl atnaujintas mirties bausmės vykdymas – šįkart iki 1969 m. birželio 19 d. (tai paskutinės egzekucijos vidaus kalėjime data). 1969–1990 m. politiniai mirtininkai būdavo etapuojami į Baltarusijos SSR. Ten mirties bausmės buvo vykdomos Minsko 1-ajame tardymo izoliatoriuje¹¹⁷. Iš viso 1944–1969 m. LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjime (nuo 1959 m. – tardymo izoliatoriuje) buvo nužudyta 1 019 asmenų: 767 – 1944–1947 m.¹¹⁸, dar 252 – 1950–1969 m. (neskaičiuojant kalinių, kurie 1952–1956 m. sušaudyti Butyrkose)¹¹⁹.

Kaip rodo S. Vaitiekaus atliktas tyrimas, 1944–1947 m. mirties nuosprendžiai buvo vykdomi vidiniame vidaus kalėjimo kieme esančioje patalpoje, kuri kalėjimo planuose įvardyta kaip „virtuvė“. Kad „virtuvė“ buvusi naudojama kaip mirties bausmės vykdymo vieta, patvirtino ir buvę sovietų saugumiečiai¹²⁰. Tikėtina, kad ta pati patalpa tam naudota ir 1950–1969 m.

Pasak S. Vaitiekaus, pasmerktasis naktį būdavo išvedamas iš mirtininkų kameros ir nuvedamas į požemį, esantį po tikrąja kalėjimo virtuve. Ten nedideliame kambaryje paskutinį kartą būdavo patikrinami jo dokumentai – įsitikinama nuosprendžio teisėtumu (šioje procedūroje turėjo dalyvauti prokuratūros atstovas). Tada mirtininkas būdavo vedamas į šaudymo kamerą ir nužudomas¹²¹. 1994 m. Tuskulėnuose radus masinę sovietinio režimo aukų kapavietę, buvo atlikti teismo medicinos tyrimai, kurių metu nustatyta, kad toli gražu ne visi 1944–1947 m. laikotarpio mirtininkai buvo nužudyti sušaudant. Rasta gausybė palaikų, turinčių įvairių nešautinių sužalojimų, o 36 mirtininkai, kaip liudija teismo medicinos aktai, buvo ne sušaudyti, o tiesiog mirtinai užkapoti ar užbadyti¹²². Itin iškalbingas toks S. Vaitiekaus pateiktas palyginimas: kriminalinė nusikaltėlė Tatjana Prokofjeva (išžudė 5 asmenų šeimą) buvo nušauta viena kulka, o

partizanų ryšininkė Elena Vidugirytė buvo užmušta – jos palaikuose šautinių sužalojimų nerasta¹²³. Tokį sadizmą galima būtų aiškinti tuo, kad egzekucijos vykdytojai galėjo būti susipažinę su baudžiamųjų bylų, kuriomis remiantis asmenys nuteisti mirti, aplinkybėmis ir patys priimti sprendimą vieną ar kitą „liaudies priešą“ nužudyti itin žiauriai.

Iš vidaus kalėjime laikytų asmenų prisiminimų galima išskirti fragmentus, kuriuose atsispindi mirties bausmės vykdymo peripetijos. Eduardas Brinklys (kalėjo 1945 m.) tvirtina, kad kaliniai žinojo, jog mirties bausmė vykdoma čia pat: „Šaudė tuose pačiuose rūmuose. Vesdavo žmogų koridoriumi, nušaudavo ir – Tuskulėnuose.“¹²⁴ Epizodą apie kalėjimo koridoriumi vedamą mirtininką atsimena E. Burokas (1953 m.)¹²⁵ (beje, tas mirtininkas turėjo būti gabenamas į Maskvą – tuo laikotarpiu bausmė vykdyta Butyrkų kalėjime). Įdomiausią liudijimą pateikia Juozas Jakavonis (1947 m.) – jam teko kelis mėnesius praleisti kameroje, buvusioje šalia mirtininkų kameros. Gretimos kameros susibeldavo Morzės abécèle – taip sužinoti kai kurių mirtininkų vardai (tarp jų buvo partizanų vadas J. Semaška-Liepa, rezistentas Rokas Bingelis-Vaidilutis ir viena mergina, kuri pagal chronologiją turėjo būti minėtoji E. Vidugirytė). Mirtininkų grupes iš Lukiškių kalėjimo, kur kaliniai paprastai būdavo laikomi tardymui pasibaigus, atveždavo naktį ir uždarydavo mirtininkų kameroje. Ten pasmerktieji būdavo laikomi visą kitą dieną; maisto jiems neduodavo. Anot J. Jakavonio, būdavo girdėti, kaip mirtininkai kiaurą dieną vaikšto po kamerą iš kampo į kampą, iš susijaudinimo negalėdami nurimti. Apie 23 val. juos pradėdavo išvesti: atėjęs sargybinis praverdavo langelį ir pasakydavo pirmąsias dvi pavardės raides. Pašauktas mirtininkas būdavo išvedamas iš kameros. Po 20–30 min. procedūra pasikartodavo. Per tris mėnesius,

kol buvo toje kameroje, J. Jakavonis atsimena buvus tris mirtininkų grupes¹²⁶.

S. Vaitiekus nustatė ir mirties nuosprendžių vykdytojus: 1944 m. rugsėjo–spalio mėn. žudė LSSR NKGB komendantas Jegoras Kuznecovas, 1944 m. lapkričio–1946 m. spalio mėn. – LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjimo viršininkas Vasilijus Dolgirevas, 1946 m. lapkričio–1947 m. kovo mėn. – LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininkas Borisas Prikazčikovas¹²⁷. S. Vaitiekus nepateikia atsakymo į klausimą, kas įvykdė paskutinę egzekuciją prieš sustabdant mirties bausmės vykdymą, – 1947 m. balandžio 16 d. buvo sušaudyti 5 mirtininkai¹²⁸. Jei remsimės logika, kad nuosprendžius vykdė vidaus kalėjimo viršininkas, tai šią egzekuciją turėjo įvykdyti tuo metu kalėjimui vadovavęs valstybės saugumo lt. I. Dorošėnka¹²⁹. S. Vaitiekus pateikia informacijos ir apie vėlesnio laikotarpio budelius. Pasak jo, po 1950 m. mirties nuosprendžius vykdė kalėjimo pareigūnai Vasilijus Podoroga ir Ivanas Kulakas¹³⁰. Kadangi 1950–1952 m. dokumentacijoje apie mirties nuosprendžių vykdymą nėra išlikę ranka rašytų aktų, o išlikusiuose 1956–1962 m. aktuose figūruoja V. Podorogos pavardė¹³¹, tikėtina, kad 1950–1952 m. nuosprendžius vykdė I. Kulakas.

Išlikusi LSSR KGB dokumentacija rodo, kad ir vėlyvuojų laikotarpiu (po 1950 m.) dauguma nuteistų mirtininkų buvo laikomi Lukiškių kalėjime, iš kurio būdavo etapuojami į vidaus kalėjimą vykdyti nuosprendžio. Antai 1958 m. kovo 11 d. čekistai paprašė iš Lukiškių atvežti 5 mirtininkus¹³². Tą pačią dieną mirtininkai buvo etapuoti ir nuosprendis įvykdytas. Ant aktų pasirašė prokuratūros atstovas Markelovas, KGB Archyvų skyriaus viršininkas Aleksejus Mylnikovas, vidaus kalėjimo viršininkas Kazys Petrauskas ir budintis kalėjimo viršininko padėjėjas V. Podoroga¹³³. Atrodo, kad itin svarbūs politiniai kaliniai ir po teismo būdavo laikomi

vidaus kalėjime, – nėra išlikę dokumento, kuris rodytų, kad A. Ramanauskas-Vanagas būtų buvęs etapuojamas į Lukiškių kalėjimą ir iš jo, taigi partizanų vadas visą laiką iki pat nužudymo buvo kalinamas LSSR KGB vidaus kalėjime. Nuosprendį įvykdė V. Podoroga¹³⁴.

Paskutiniai LSSR KGB Archyvų skyriaus fonde saugomi mirties bausmės vykdymo aktai datuojami 1962 m. Nėra išlikę ranka rašytų 1962–1969 m. laikotarpio aktų. Vis dėlto galima teigti, kad aukščiausiosios bausmės vykdymo procedūra turėjo išlikti panaši: nužudymas vykdytas kažkur KGB tardymo izoliatoriaus teritorijoje, o žudikai buvo šios kalinimo įstaigos darbuotojai. Kadangi 1950–1969 m. politinių mirtininkų palaikų užkasimo vietų nerasta, ką nors daugiau pasakyti apie jų nužudymo aplinkybes (bent jau, ar ir vėlyvuju laikotarpiu mirtininkai buvo žudomi taip pat sadistiškai kaip 1944–1947 m.) neįmanoma.

IŠVADOS

LSSR NKGB (MGB, KGB) vidaus kalėjimui tenka pagrindinė vieta okupuotos Lietuvos čekistinių kalėjimų sistemoje. Į jį patekdavo patys svarbiausi antisovietinio pogrindžio veikėjai, čia labiausiai patyrę čekistai tyrė sudėtingiausias bylas. Bendroje čekistinių kalėjimų hierarchijoje už Vilniaus vidaus kalėjimą aukštesni buvo tik sąjunginės reikšmės čekistiniai kalėjimai – tokie kaip Maskvos Butyrkų kalėjimas.

Vidaus kalėjimas glaudžiai bendradarbiavo su LSSR NKVD (MVD) 1-uoju (Lukiškių) kalėjimu – dauguma čekistinio vidaus kalėjimo kalinių pasibaigus tardymui būdavo vežami į Lukiškes. Byloje paskelbus mirties

nuosprendį, bausmei įvykdyti kaliniai būdavo parvežami atgal į vidaus kalėjimą. Šis pavyzdys akivaizdžiai rodo valstybės saugumo ir vidaus reikalų sistemų bendradarbiavimą slopinant antisovietinį pasipriešinimą.

Pirmaisiais pokario metais čekistinis vidaus kalėjimas buvo perpildytas, kameroose nebuvo lovų, tad iki 1947 m. rudens kalinių laikymo sąlygos buvo ištis nežmoniškos. Vėliau kameroose atsirado ne tik lovos, bet ir kai kurie kiti šiokią tokią gyvenimo kokybę garantuojantys daiktai. Be to, penktojo dešimtmečio pabaigoje smarkiai sumažėjus vidaus kalėjime laikomų kalinių skaičiui, čia buvo galima užtikrinti daugiau ar mažiau patenkinamas kalinių gyvenimo sąlygas.

Tardymo trukmė ir metodai priklausė nuo kelių veiksnių: bylos sudėtingumo, tardytojo gebėjimų, tardomojo laikysenos ir sveikatos būklės. Kai kurie kaliniai būdavo palaužiami įvairiais psichologiniais įtikinėjimais, prieš kitus būdavo pasitelkiamas smurtas, kankinimai, karcėris. Nors 1953 m. SSRS vidaus reikalų ministras L. Berija oficialiai uždraudė fizinio poveikio priemones, kartais šio įsakymo būdavo nesilaikoma (pavyzdys – A. Ramanausko-Vanago kankinimas 1956 m.).

Mirties bausmės nuosprendžiai vidaus kalėjime buvo vykdomi 1944 m. rugsėjo 28–1969 m. birželio 19 d. Per ketvirtį amžiaus nužudyta 1 019 asmenų. Nors oficialus mirties bausmės vykdymo būdas buvo sušaudymas, 1944–1947 m. aukų palaikų, užkastų Tuskulėnuose, tyrimai atskleidė, kad kartais budeliai pasmerktuosius tiesiog nukankindavo. Kol nerasta 1950–1952 ir 1956–1969 m. aukų užkasimo vietų, negalima pasakyti, ar ir vėlesniuju laikotarpiu „liaudies priešų“ mirties bausmės buvo vykdomos taip pat sadistiškai kaip pirmisiais pokario metais.

Nuorodos

¹ M. Žiūkas, „LSSR KGB tardymo izoliatorius 1959–1991 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9), p. 91–117.

² N. Gaškaitė-Žemaitienė, „Lietuvos okupacija, suėmimai ir kalėjimai“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 13, Kaunas, 1995. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-13-t-1995-m/3497-lietuvos-okupacija-suemimai-ir-kalejimai>> [žiūrėta 2017 02 20].

³ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947 m.)*, Vilnius, 2011.

⁴ A. Anušauskas, *Teroras. 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012.

⁵ V. Seliokas, *Atsiminimai*, Vilnius, 2001.

⁶ L. Vilutis, *Likimo mozaika*, Kaunas, 1992.

⁷ V. Ašmenskas, *KGB spąstuose*, Vilnius, 2006.

⁸ A. Jėčys, *Sutryptos viltys*, Vilnius, 2000.

⁹ E. Juciūtė, *Pėdos mirties zonoje*, Brooklyn, 1974.

¹⁰ *Studentų byla*, Vilnius, 1995.

¹¹ V. Pupšys, *Atsimainymo kalnas*, Vilnius, 2008.

¹² E. R. Stancikas, *Operacija „Išsigimėliai“, arba Moksleiviai MGB pinklėse*, Vilnius, 2010.

¹³ B. Kemeklis, *Nesipriešinti genocidui* negalėjom, Vilnius, 2015.

¹⁴ E. Burokas, *Pūtėme prieš vėją. Ko nepasakė Solženicynas*, Vilnius, 1998.

¹⁵ M. Žiūkas, op. cit., p. 91–92.

¹⁶ V. Seliokas, op. cit., p. 180–243.

¹⁷ E. R. Stancikas, op. cit., p. 78–83.

¹⁸ V. Pupšys, op. cit., p. 40–43.

¹⁹ V. Seliokas, op. cit., p. 302–362.

²⁰ *Ibid.*, p. 416–418.

²¹ E. Burokas, op. cit., p. 8–52.

²² E. R. Stancikas, op. cit., p. 194; *Studentų byla*, p. 108.

²³ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo Leonovo 1950 m. [tiksliai data nežinoma] raštas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui Ogoļcovui, LYA, f. K-17, ap. 11, b. 11, l. 71.

²⁴ LSSR NKGB vidaus kalėjimo 1946 m. balandžio 7–11 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 1, l. 23.

²⁵ LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, *ibid.*, b. 2, l. 37.

²⁶ LSSR NKGB vidaus kalėjimo 1946 m. balandžio 7–11 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 1, l. 23.

²⁷ LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, *ibid.*, b. 2, l. 40.

²⁸ V. Ašmenskas, op. cit., p. 71–72.

²⁹ LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 2, l. 40.

³⁰ V. Seliokas, op. cit., p. 227.

³¹ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. kovo 8–11 d. patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4, l. 106.

³² Statistiniai duomenys apie kalinių skaičių, *ibid.*, b. 6, l. 4.

³³ Statistiniai duomenys apie kalinių skaičių, *ibid.*, b. 10, l. 3.

³⁴ LSSR MGB Kalėjimų skyriaus viršininko Petruškovo 1950 m. liepos 31 d. pažyma, *ibid.*, b. 12, l. 279.

³⁵ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. gegužės 6 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 4, l. 111–113.

³⁶ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. rugsėjo 10–12 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 114–116.

³⁷ G. Puslys, „Mylėt tave žadėjom“, *Dejavo žemė ir žmonės*, Utena, 2004, p. 29.

³⁸ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. kovo 8–11 d. patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4, l. 104.

³⁹ V. Seliokas, op. cit., p. 223.

⁴⁰ E. Juciūtė, op. cit., p. 60–61.

⁴¹ E. Burokas, op. cit., p. 54; V. Seliokas, op. cit., p. 417; *Studentų byla*, p. 192.

⁴² LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 2, l. 37.

⁴³ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. balandžio 11 d. pasas, *ibid.*, b. 3, l. 62.

⁴⁴ LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, *ibid.*, b. 2, l. 38.

⁴⁵ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. balandžio 11 d. pasas, *ibid.*, b. 3, l. 61.

⁴⁶ LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko kpt. Prikazčikovo 1946 m. [tiksliai data nežinoma] aiškinamasis raštas, *ibid.*, b. 2, l. 38.

⁴⁷ LSSR MGB Kalėjimų skyriaus viršininko Petruškovo 1950 m. liepos 31 d. pažyma, *ibid.*, b. 12, l. 281.

⁴⁸ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1949 m. kovo 16 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 9, l. 55.

⁴⁹ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. kovo 8–11 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 4, l. 107–108.

⁵⁰ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. rugsėjo 10–12 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 118.

⁵¹ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. kovo 8–11 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 108.

- ⁵² E. R. Stancikas, op. cit., p. 183.
- ⁵³ E. Burokas, op. cit., p. 55–56.
- ⁵⁴ V. Pupšys, op. cit., p. 57–58.
- ⁵⁵ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit.
- ⁵⁶ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. rugsėjo mėn. [diena nežinoma] patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4, l. 114–115.
- ⁵⁷ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1949 m. kovo 22 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 9, l. 61.
- ⁵⁸ V. Seliokas, op. cit., p. 212; G. Puslys, op. cit., p. 29.
- ⁵⁹ E. Juciūtė, op. cit., p. 64.
- ⁶⁰ *Studentų byla*, p. 98; V. Pupšys, op. cit., p. 72.
- ⁶¹ E. Juciūtė, op. cit., p. 62–64.
- ⁶² V. Seliokas, op. cit., p. 217.
- ⁶³ E. Juciūtė, op. cit., p. 71.
- ⁶⁴ V. Pupšys, op. cit., p. 71; *Studentų byla*, p. 224.
- ⁶⁵ G. Puslys, op. cit., p. 29–30.
- ⁶⁶ E. Burokas, op. cit., p. 80.
- ⁶⁷ *Studentų byla*, p. 193.
- ⁶⁸ E. Juciūtė, op. cit., p. 65.
- ⁶⁹ *Studentų byla*, p. 163.
- ⁷⁰ A. Jėčys, op. cit., p. 129.
- ⁷¹ V. Pupšys, op. cit., p. 57.
- ⁷² *Ibid.*, p. 56.
- ⁷³ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo Leonovo 1950 m. [tiksliai data nežinoma] raštas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui Ogolcovui, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 11, l. 75.
- ⁷⁴ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. balandžio 11 d. pasas, *ibid.*, b. 3, l. 59.
- ⁷⁵ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1950 m. kovo 15 d. pasas, *ibid.*, b. 11, l. 72.
- ⁷⁶ S. Katauskas, „Tik prisipažink“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 9, Kaunas, 1993. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-9-t-1993-m/3444-tik-prisipazink>> [žiūrėta 2017 02 20].
- ⁷⁷ A. Jėčys, op. cit., p. 131–132.
- ⁷⁸ J. Ožeraitis, „Mano vargingas gyvenimas“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 27, Kaunas, 2000. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-27-t-2000/3758-mano-vargingas-gyvenimas>> [žiūrėta 2017 02 20].
- ⁷⁹ A. Statkevičius, „Okupantų ir kolaborantų valdomoje Lietuvoje“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 5, Kaunas, 1992. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-5-t-1992-m/3385-okupantu-ir-kolaborantu-valdomoje-lietuvoje>> [žiūrėta 2017 02 20].
- ⁸⁰ E. R. Stancikas, op. cit., p. 93.
- ⁸¹ *Ibid.*, p. 179.
- ⁸² M. Žiūkas, op. cit., p. 107.
- ⁸³ E. Juciūtė, op. cit., p. 64–71; *Studentų byla*, p. 258; N. Nausėdaitė, „Ne vien duona gyvi“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas, 1994. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-12-t-1994-m/3484-ne-vien-duona-gyvi>> [žiūrėta 2017 02 20]; J. Dijokaitė-Kerėžienė, „Dvasios palaužti nepajėgs“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 13, Kaunas, 1995. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-13-t-1995-m/3499-dvasios-palauzti-nepajegs>> [žiūrėta 2017 02 20]; M. Žiliūtė, „Likau amžinai skolinga“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 19, Kaunas, 1996. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-19-t-1996-m/3607-likau-amzinai-skolinga>> [žiūrėta 2017 02 20].
- ⁸⁴ E. Juciūtė, op. cit., p. 59–60.
- ⁸⁵ *Studentų byla*, p. 258.
- ⁸⁶ N. Nausėdaitė, op. cit.
- ⁸⁷ M. Žiliūtė, op. cit.
- ⁸⁸ 1947 m. rugsėjo 10–12 d. LSSR MGB vidaus kalėjimo patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4, l. 119.
- ⁸⁹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit.
- ⁹⁰ LSSR NKGB vidaus kalėjimo 1946 m. balandžio 7–11 d. patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 1, l. 27–31.
- ⁹¹ E. Juciūtė, op. cit., p. 58–73; L. Vilutis, op. cit., p. 146–151; *Studentų byla*, p. 94–108; V. Pupšys, op. cit., p. 43–76.
- ⁹² M. Žiliūtė, op. cit.
- ⁹³ N. Nausėdaitė, op. cit.
- ⁹⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius, 2007, p. 372.
- ⁹⁵ *Studentų byla*, p. 95.
- ⁹⁶ B. Tylaitė-Sakalauskienė, „Ilgas ir sunkus kelias į laisvę“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 20, Kaunas, 1997. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-20-t-1997-m/3625-ilgas-ir-sunkus-kelias-i-laisve>> [žiūrėta 2017 02 20].
- ⁹⁷ L. Vilutis, op. cit., p. 150.
- ⁹⁸ B. Kemeklis, op. cit., p. 103–104.
- ⁹⁹ V. Seliokas, op. cit., p. 220.
- ¹⁰⁰ V. Pupšys, op. cit., p. 70; E. Juciūtė, op. cit., p. 61.
- ¹⁰¹ *Studentų byla*, p. 272.
- ¹⁰² E. Burokas, op. cit., p. 58; E. Juciūtė, op. cit., p. 67; *Studentų byla*, p. 285; S. Katauskas, op. cit.; V. Seliokas, op. cit., p. 243.
- ¹⁰³ L. Vilutis, op. cit., p. 147.
- ¹⁰⁴ J. Dijokaitė-Kerėžienė, op. cit.

¹⁰⁵ L. Raudonis, „Žemaičių legiono štabas. A. Kubiliaus grupė ir Markulio tinklai“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 15, Kaunas, 1995. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisveskovu-archyvas-15-t-1995-m/3531-zemaičiu-legiono-stabas-a-kubiliaus-grupe-ir-markulio-tinklai>> [žiūrėta 2017 02 20].

¹⁰⁶ E. R. Stancikas, op. cit., p. 101; J. Dijokaitė-Kerėžienė, op. cit.

¹⁰⁷ E. R. Stancikas, op. cit., p. 103.

¹⁰⁸ E. Burokas, op. cit., p. 65–66.

¹⁰⁹ S. Katauskas, op. cit.

¹¹⁰ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1949 m. kovo 22 d. patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 7, l. 61.

¹¹¹ *Studentų byla*, p. 99; V. Pupšys, op. cit., p. 58.

¹¹² Signataro Liudviko Simučio atsiminimai, Kauno IX forto muziejus (vaizdo įrašas). Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=04IHMXP5_4&t=1509s> [žiūrėta 2017 02 20].

¹¹³ V. Pupšys, op. cit., p. 70.

¹¹⁴ E. R. Stancikas, op. cit., p. 101–131.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 84–121.

¹¹⁶ S. Vaitiekus, op. cit., p. 319–331.

¹¹⁷ Žr. D. Indrišionis, „Mirties bausmė Lietuvos SSR 1950–1990 m.: teisiniai pagrindai ir periodizacija“, *Genocidas ir rezistencija*, 2016, Nr. 1 (39), p. 69–76.

¹¹⁸ S. Vaitiekus, op. cit., p. 131.

¹¹⁹ D. Indrišionis, op. cit., p. 69–75.

¹²⁰ S. Vaitiekus, op. cit., p. 89–90.

¹²¹ *Ibid.*, p. 101–105.

¹²² *Ibid.*, p. 114–115.

¹²³ *Ibid.*, p. 129.

¹²⁴ R. Čekutis, D. Žygelis, „Laisvės kryžkelės (XIX). Pasipriešinimo sovietų okupacijai dalyvių kalinimo vietos Lietuvoje“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2006-06-05-laisves-kryzkeles-xix-pasipriesinimo-sovietu-okupacijai-dalyviu-kalinimo-vietos-lietuvoje/5270>> [žiūrėta 2017 02 20].

¹²⁵ E. Burokas, op. cit., p. 64–65.

¹²⁶ J. Jakavonis, „Žiupsnelis prisiminimų“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 6, Kaunas, 1993. Prieiga per internetą: <<http://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-6-t-1993-m/3400-ziupsnelis-prisiminimu>> [žiūrėta 2017 02 20].

¹²⁷ S. Vaitiekus, op. cit., p. 237.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 331.

¹²⁹ LSSR MGB vidaus kalėjimo 1947 m. kovo 8–11 d. patikrinimo aktas, LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4, l. 104.

¹³⁰ S. Vaitiekus, op. cit., p. 246–247.

¹³¹ Mirties bausmės įvykdymo aktas, 1958 m. kovo 11 d., LYA, f. K-15, ap. 2, b. 24, l. 70.

¹³² LSSR KGB pirmininko pavaduotojo Sinycino 1958 m. kovo 11 d. raštas LSSR MVD 1-ojo kalėjimo viršininkui Chiminui, *ibid.*, l. 63.

¹³³ Mirties bausmės įvykdymo aktas, 1958 m. kovo 11 d., *ibid.*, l. 70, 81, 89, 98, 108.

¹³⁴ Mirties bausmės įvykdymo aktas, 1957 m. lapkričio 29 d., *ibid.*, l. 47.

Gauta 2017 04 18

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17, Vilnius

Darius Indrišionis

INNER PRISON OF THE NKGB (MGB, KGB) OF LITHUANIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC 1944–1959

Summary

This study discloses the 1944–1959 period history of the inner prison of NKGB (*Narodny Komissariat Gosudarstvennoy bezopasnosti*, English translation – *The People's Commissariat for State Security*) of Lithuanian Soviet Socialist Republic, including MGB (*Ministerstvo Gosudarstvennoy Bezopasnosti*, English translation – *the Ministry for State Security*) and KGB (*Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti*, English translation – *Committee for State Security*) as users of this prison. The significance of this prison in the common system of prisons under State Security Institutions is analysed as well as the cases of collaboration with the prisons operating under Ministry of Internal Affairs. Inner prison

routine is analysed: living conditions of prisoners, regime, etc. Direct links between the work of the Interrogation Division of the NKGB (MGB, KGB) of Lithuanian Soviet Socialist Republic and inner prison are disclosed, as well as the procedure of execution at the inner prison.

The inner prison was the most important prison of the Soviet secret police organization (Cheka) in Lithuanian Soviet Socialist Republic – political prisoners of special importance were imprisoned there and interrogated in the Interrogation Division located in the same building.

In the first post-war years, the inner prison was overcrowded, and prison conditions were poor. They improved

just at the end of the fifth decade, because the number of imprisoned persons decreased, and bunks were installed in the cells.

In the first post-war decade, during interrogation sessions, employees at the Interrogation Division used to apply not only psychological violence against prisoners, but physical violence as well. In 1953, officially, physical torture measures were prohibited, still cases of physical torturing of prisoners happened even much later.

In the period 1944–1969, death sentences were carried out in the inner prison. Over one quarter of the last century, 1 019 persons were executed. Although an official method of carrying out the capital punishment used to be squad firing, the investigation of remains of those executed and buried in the burial grounds in Tuskulėnai, show that people who had been sentenced to death penalty, sometimes, during first post-war years at least, were just tortured to death.